

استفاده از الگوی تحلیل شبکه (ANP) برای اولویت‌سنجی موانع جابه‌جایی پایتخت در ایران

محسن رستمی^۱

وحید قربانی^۲

محمود شیخ حسینی^۳

چکیده

ایران کشوری است که بنا به دلایل مانند ترافیک آلودگی هوا، زلزله‌خیز بودن و تمرکز جمعیت در شهر تهران، می‌کوشد تا پایتخت خود را انتقال دهد. جابه‌جایی پایتخت در ایران از دو منظر اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند؛ اول ساماندهی شهر تهران و تعادل بخشی به نظام شهری و منطقه‌ای کشور و دوم حفظ امنیت سیاسی کشور؛ از این رو هدف از نگارش این مقاله که با روش توصیفی - تحلیلی و پیمایشی نگاشته شده، شناسایی اصلی‌ترین موانع و چالش‌های فراروی جابه‌جایی پایتخت و ارائه راهکارهای بهینه در جهت رفع این موانع مهم‌ترین هدف آن است. به همین منظور روش مقاله، با توجه به ماهیت نظری آن توصیفی-تحلیلی است و گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و اسنادی انجام گرفته است. نتایج تحقیق برگرفته از جامعه آماری تحقیق که متخصصان علوم انسانی در حوزه‌های مرتبط با موضوع است و حجم نمونه ۱۰۰ نفر کارشناس است که از روش نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب شده‌اند، حاکی از آن است که عواملی مختلف امنیتی مانند: «به وقوع پیوستن نزاع‌های سیاسی بر سر تفویض قدرت و اختیارات و توزیع وزارتخانه‌ها در شهرهای مختلف»؛ «موفق نبودن انتقال پایتخت‌های دیگر در سایر نواحی جهان» و... به ترتیب بیشترین اثر را در این مؤلفه داشته‌اند؛ بنابراین مهم‌ترین پیشنهاد و راهکار نویسندگان ساماندهی سیاسی فضا برای تمرکززدایی از تهران. پراکنده ساختن وزارتخانه‌ها، ادارات و مراکز غیرضروری در سطح کشور برای جلوگیری از ازدحام جمعیت در تهران است.

واژگان کلیدی: تهران، پایتخت، موانع جابه‌جایی پایتخت، الگوی معادلات ساختاری، الگوی تحلیل شبکه (ANP)

۱. استادیار و عضو هیئت‌علمی دانشگاه عالی دفاع ملی - mmahya1392@gmail.com - ۰۹۱۲۶۸۷۴۶۵۰

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد آینده پژوهی دفاعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

۳. استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

پایتخت رکن اساسی در امور اقتصادی، سیاسی، ژئوپلیتیکی، فرهنگی و اجتماعی هر کشوری است و عوامل گوناگون، ساختار و نظام اداری پایتخت را شکل می‌دهد. علاوه بر ویژگی‌های مذکور، شهرها نیز بنا به دلایل گوناگونی برای دوره مختلف، مقام پایتختی خود را به تجربه می‌گذاشتند؛ اما حکومت‌ها تحت تأثیر عواملی چند در انتخاب، توسعه و ساخت‌وساز پایتخت‌ها و البته در مقیاس‌ها و ویژگی‌های گوناگون نقش مهمی داشتند. ایران، سرزمین کهنی است که از زمان هخامنشیان تاکنون بارها و بارها نسبت به تعویض و انتقال مرکز حکومت خود اقدام کرده است. پایتخت‌ها نقش بسیار مهمی در زندگی و رفتار اجتماعی یک ملت دارند. (Rawat, 2005: 1). همچنین پایتخت مهم‌ترین عنصر ساختار سیاسی فضا با کارکرد و هویت سیاسی اداری و اقتصادی، تجاری و فرهنگی است. (صباغ‌کرمانی، ۱۳۸۰: ۱۰). مسئله مهم دیگری که کلان‌شهرها به‌خصوص پایتخت‌ها در ژن نهفته خود دارند، تأثیر آن‌ها در نوع شکل‌دهی به فضای سرزمینی است. (Dascher, 2000: 378). ایران سرزمینی است که از زمان هخامنشیان تاکنون در طی دوران تاریخی مکتوبش بارها و بارها نسبت به تعویض و انتقال مرکز حکومت خود اقدام کرده است. (محمود زاده، ۱۳۹۳: ۴۳۴). نگاهی به گذشته تاریخی این تغییر و تحول، حاکی از انگیزه‌های مختلفی است که به‌تناسب زمان، مکان و ساختار اجتماعی حکومت و با در نظر داشتن استراتژی‌های سیاسی و مسائل ژئوپلیتیکی زمان، موجب جابه‌جایی مرکز سیاسی کشور شده است (کریمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳). تهران یکی از شهرهای پایتختی است که با توجه به تمام مشکلاتی که گریبان‌گیر پایتخت شده و تبعاتی که بر بدنه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی کشور تحمیل شده است و همچنین مسائلی که آینده پایتخت و به‌طورکلی کشور ایران را تهدید می‌کند اما طرح انتقال پایتخت در ایران با موانع و چالش‌هایی روبه‌رو است. از مهم‌ترین این چالش‌ها و موانع می‌توان ملاحظات دفاعی و امنیتی پیرامون مسئله جابه‌جایی پایتخت را نام برد. رعایت ملاحظات دفاعی و امنیتی در طرح‌های آمایشی، تابع متغیرهای متعددی است که باید در این گونه طرح‌ها موردتوجه قرار گیرد. اهم این متغیرها عبارت‌اند از: نوع و سطح تهدیدات نظامی و امنیتی متوجه منطقه موردنظر، موقعیت جغرافیایی منطقه موردنظر، شناسایی مهم‌ترین مناطق مورد تهدید و سرانجام ارائه راهکار متناسب با نوع تهدیدات و شرایط خاص منطقه. مسائل امنیتی - دفاعی و سیاسی از ارکان مهم در برنامه‌ریزی دولت‌هاست. با این تفاسیر و با در نظرگیری شرایط و موقعیت حساس پایتخت محققین توجه به بحث جابه‌جایی پایتخت در ایران را ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌دانند؛ ازاین‌رو در این پژوهش با هدف شناسایی موانع و چالش‌های فراروی جابه‌جایی پایتخت و ارزیابی اهمیت هریک از این موانع؛ راهکارهایی آمایشی و همه‌سونگر برای رفع این موانع ارائه می‌شود؛ بنابراین در ادامه بیان مسئله این سؤال مطرح می‌شود که مهم‌ترین چالش‌ها و موانع دفاعی و امنیتی فراروی جابه‌جایی

پایتخت در ایران کدامند؟ و راهکارهای آمایشی برای رفع و یا کاهش اثرات این موانع چیست؟

مبانی نظری

پیشینه شناسی:

هدی عاشور در پایان‌نامه خود با موضوع تحلیلی بر انتقال پایتخت در ایران و تأثیرات سیاسی اقتصادی آن بنای تغییر پایتخت یا مکان‌یابی آن نیست، بلکه سعی دارد با بررسی تأثیرات سیاسی و اقتصادی تغییر پایتخت، معیارهای موردنظر را ارائه دهد.

خاتم نجمه آقامحسینی فشمی در پایان‌نامه خود با موضوع بررسی و ارزیابی سیاست‌های تمرکززدایی از کلان‌شهر تهران (با تأکید بر ارزیابی سیاست انتقال پایتخت اداری - سیاسی) به این نتیجه می‌رسد که ارزیابی سیاست انتقال پایتخت اداری - سیاسی از تهران نشان‌داد که این اقدام نمی‌تواند بر کاهش تمرکزهای موجود در این کلان‌شهر مؤثر واقع گردد و تبعات منفی آن بسیار بیشتر خواهد بود. به‌عنوان سیاست‌های پیشنهادی برای تمرکززدایی از تهران، دو سطح مدنظر بوده است: سیاست‌های تمرکززدایی در سطح فراتر از تهران و در سطح ملی و نیز سیاست‌هایی در سطح کلان‌شهر تهران در راستای تمرکززدایی و ساماندهی آن. این مهم است که در تمامی اقدامات موردنظر در این حوزه، تناقض‌های برنامه‌ها برطرف شده و از نگاه‌های تضعیف‌گرایانه نسبت به تهران دوری گردد و با توجه به نقش‌ها و چشم‌اندازهای موردنظر برای این کلان‌شهر در راستای نوع و میزان جمعیت و فعالیت‌های آن تصمیم‌گیری گردد.

آقای افشین متقی و همکاران در مقاله خود با عنوان ابعاد جغرافیای سیاسی مکان‌یابی و انتقال پایتخت در ایران به دنبال پاسخ به این سؤال بود که چه عواملی در تعیین پایتخت‌ها نقش اساسی دارند و چه عواملی موجب به وجود آمدن تقاضا برای انتقال پایتخت در ایران مطرح است؟ که عواملی از قبیل قابلیت هسته‌ای مکان پایتخت، ارزش معنوی و نقش فرهنگی مکان، گروه ملی مسلط و یا خواستگاه قومی حکومت، ارتباط خارجی، موقعیت استراتژیک و دفاعی، مصالحه سیاسی، موقعیت مرکز ثقل جغرافیایی و ... تأثیرگذارند.

پایتخت و عملکرد پایتخت

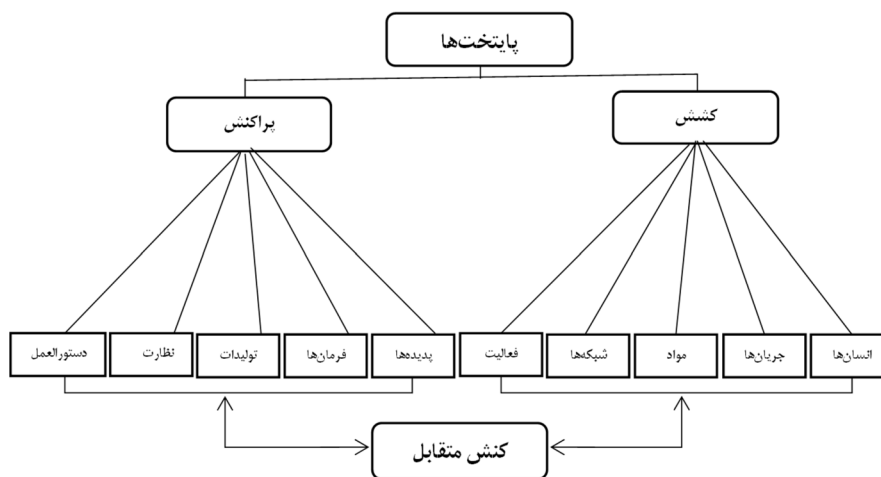
پایتخت قبل از هر چیزی مرکز کنترل سرزمین و مکانی برای تصمیم‌گیری‌های سیاسی و مرکز نمادین یک دولت بشمار می‌رود. (Taylor 1989, p.147) درواقع پایتخت به‌عنوان کانون سیاسی کشور، مرکز جاذبه و نفوذ یک فضای جغرافیایی است که دربردارنده عوامل سیاسی، فرهنگی، قومی، تاریخی، اقتصادی، اداری، فنی و ارتباطی است. همچنین پایتخت شهری است که دارای بیشترین تعداد جمعیت و بزرگ‌ترین مراکز اقتصادی و فرهنگی است (مفروز، ۱۳۸۰: ۱۹۷) و مهم‌تر از همه، پایتخت مرکز اقتدار سیاسی کشور به شمار می‌رود و معمولاً محل استقرار سران سه قوه (مجریه، مقننه، قضائیه)، اعضای آن‌ها، کلیه وزارتخانه‌ها،

ادارات دولتی و سفارتخانه‌های خارجی است (میرحیدر، ۱۳۸۱: ۱۳۸). با توجه به اهمیت موضوع چیستی و نقش پایتخت، درگذشته جغرافی‌دانان اقتصادی از نظریه مکان مرکزی بهره گرفته و به توصیف چگونگی مشارکت پایتخت در توسعه اقتصاد منطقه‌ای پرداخته‌اند. هرچند این نظریه به دلیل تمرکز بیش از اندازه بر تعیین مکان جغرافیایی و عدم توجه به عوامل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تاریخی نقد و مردود شده است (Wolfel, 2002) و در ادبیات جدید شهرها، به پایتخت‌ها و رای مرکزی مالی نگرسته می‌شوند؛ با این حال، پایتخت به عنوان کانون سیاسی کشور و مرکز جاذبه و نفوذ، فضایی جغرافیایی محسوب می‌شود و تمامی عوامل سیاسی، فرهنگی، قومی، تاریخی، اقتصادی، اداری، فنی و ارتباطی را دربرمی‌گیرد (حافظنیا، ۱۳۸۷: ۲۸۲). به عقیده «داشر» به محض انتخاب محلی برای پایتخت، آن شهر از زوایای گوناگون رشد کرده و به واسطه تجمع قدرت در یک محل، آثار جغرافیایی و اقتصادی عمیقی بروز می‌یابد که بر تمامی عناصر، کنشگران و تعامل‌های میان آن‌ها اثر می‌گذارد (Dascher, 2000). فرایند جابه‌جایی و انتقال پایتخت، جریان‌ی هدفمند و سازماندهی شده است که بنا به وضعیت کشورهای مختلف از نظر سیاسی - امنیتی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و زیست‌محیطی، با انگیزه و اهداف مختلفی محقق می‌شود، این جابه‌جایی تضمین‌کننده بهبود وضعیت پایتخت کنونی نیست؛ زیرا نمونه‌هایی (اسلام‌آباد، برازیلیا) دیده شده است که بعد از انتقال، همچنان بر روند مشکلات آن افزوده شده است، درواقع انتقال پایتخت، با تغییر ساختار دولت نیز، ارتباط مستقیم دارد (2, 2003, schatz)؛ بنابراین نمی‌توان تجربه کشورهای دیگر را در رابطه با انتقال پایتخت، فارغ از دلایل اصلی، مبنایی برای تغییر پایتخت قرار دهیم؛ زیرا روابط سازمان‌ها تنها تا اندازه‌ای به وسیله دولت تنظیم می‌شود (نوبری و رحیمی، ۱۳۸۸: ۱۲).

عملکرد اصلی پایتخت‌ها

پایتخت از دو کارکرد ذاتی متفاوت برخوردار است؛ الف) جذبی و کششی، ب) دفعی و پراکنشی؛ یعنی انسان‌ها، جریان‌ها، مواد و شبکه‌ها را به سمت خود جذب می‌کند و پدیده‌ها، فرمان‌ها، دستورالعمل‌ها، عملیات کنترلی و نظارتی، تولیدات و ... را در سطح فضای مربوط پخش می‌کند و فضا را به حوضه نفوذ و قلمرو اعمال اراده سیاسی خود تبدیل می‌نماید (حافظنیا، ۱۳۸۱: ۲۸۲). از جنبه کششی و جذبی نمایندگی‌های بانک‌های خارجی و اتاق‌های بازرگانی، به‌خاطر تماس مستقیم و آسان با حکومت، دفاتر خود را در شهر پایتخت بر پا می‌کنند (قائد رحمتی و بهمن، ۱۳۹۴: ۳۷۴ به نقل از ponds, 1936). ایجاد اتحاد و برقراری انسجام دولت، کارکرد اصلی یک پایتخت ملی است و همچنین مرکز اصلی اشاعه نفوذ و اقتدار سیاسی و فرهنگی است (همان به نقل از: cohen, 1968).

شکل عملکرد اصلی پایتخت‌ها

(مأخذ: قائد رحمتی و بهمن، ۱۳۹۴: ۳۷۴)

روش‌شناسی تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع و مؤلفه‌های موردبررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی - تحلیلی و پیمایشی است؛ و نوع تحقیق از نظر هدف کاربردی - توسعه‌ای است. روش گردآوری اطلاعات به دو صورت کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفت؛ در بخش مطالعات میدانی پرسشنامه‌ای شامل اصلی‌ترین موانع موجود در بحث جابه‌جایی پایتخت که با بررسی پیشینه مطالعاتی موضوع توسط محققین و نظرسنجی از کارشناسان انتخاب شدند؛ طراحی و پس از سنجش روایی آن توسط استادان و خبرگان علمی در این زمینه با روش مصاحبه، به‌وسیله ۱۰۰ نفر کارشناس و متخصص از دانشگاه‌های مختلف کشور و نیز دستگاه‌های اجرایی دولتی پاسخ داده شد. جامعه آماری در این تحقیق، نخبگان علمی (استادان دانشگاه و دانشجویان دکتری رشته‌های برنامه‌ریزی شهری، جغرافیای سیاسی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، کارشناسان، متخصصان و مدیران شهری است. با توجه به این‌که تعداد کل این جامعه مشخص نبود و همچنین دسترسی سریع به نمونه‌ها با مشکلات زیادی مواجه بود، از روش نمونه‌گیری گلوله برفی استفاده شده است. به‌منظور تعیین حجم پرسشنامه نیز، همان‌طور که (حافظنیا، ۱۳۸۷: ۱۳۹) توضیح می‌دهد، از روش تخمین شخصی می‌توان استفاده کرد؛ یعنی اینکه محقق با در نظر گرفتن عواملی شخصاً نسبت به برآورد حجم نمونه یا تعیین در صد مشخصی از جامعه اقدام می‌کند. مطابق این روش تعداد نمونه‌ها برای گروه هدف ۱۰۰ نفر به دست آمد. مؤلفه‌های موردبررسی موانع دفاعی و امنیتی فراروی جابه‌جایی پایتخت است

که در قالب ۲۰ گویه انتخاب شده است. پس از جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه و کمی‌سازی اطلاعات توصیفی، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها برای مشخص شدن میزان تأثیر هریک از موانع بر جابه‌جایی پایتخت از الگوی معادلات ساختاری در نرم‌افزار لیزرل استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

توزیع لگاریتمی رتبه - اندازه شهرهای بالای صد هزار نفر جمعیت در نظام شهری ایران (الگوی زیپف)

الگوی دیگری که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته، الگوی زیپف است که از لگاریتم رتبه و اندازه جمعیت شهرهای بالای صد هزار نفر جمعیت به دست آمده است که در این رابطه با استفاده از نرم‌افزار Excel به بررسی توزیع لگاریتمی شهرهای مناطق مختلف پرداخته شد. بر اساس داده‌های آماری موجود در سرشماری‌های مرکز آمار ایران و تحلیل‌های آماری به دست آمده از روش‌های کمی الگوی رتبه - اندازه و نتایج آن به شرح زیر قابل توجه است (جدول ۳). بر اساس اطلاعات جدول زیر، در سطوح بالای شهرهای کشور یعنی چند کلان‌شهر بزرگ کشور، ناموزونی و عدم تناسب در توزیع جمعیت به وضوح قابل مشاهده است.

جدول (۳): وضعیت جمعیت شهرهای بالای صد هزار نفر جمعیت در حالت واقعی و در تئوری مرتبه - اندازه زیپف

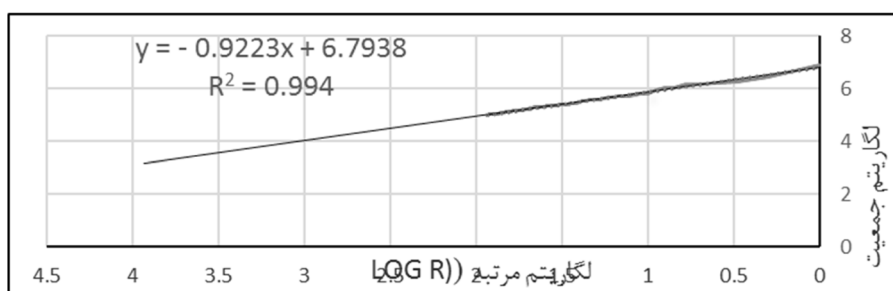
ردیف	نام شهر	رتبه	جمعیت واقعی	جمعیت تئوری - مرتبه - اندازه	LOG R (رتبه)	LOG P (جمعیت)	ردیف	نام شهر	رتبه	جمعیت واقعی	جمعیت تئوری - مرتبه - اندازه	LOG R (رتبه)	LOG P (جمعیت)
۱	تهران	۱	۸۱۵۴۰۵۱	۸۱۵۴۰۵۱	۰	۶٫۹۱	۴۴	بجنورد	۴۴	۱۹۹۷۹۱	۱۸۵۳۱۹	۱٫۶۴۳	۵٫۳۰
۲	مشهد	۲	۳۷۴۹۳۷۴	۴۰۷۷۰۲۵	۰٫۳۰۱	۶٫۴۴	۴۵	قائم‌شهر	۴۵	۱۹۶۰۵۰	۱۸۱۲۰۱	۱٫۶۵۳	۵٫۲۹
۳	اصفهان	۳	۱۷۵۶۱۲۶	۲۷۱۸۰۱۷	۰٫۴۷۷	۶٫۲۴	۴۶	بوشهر	۴۶	۱۹۵۲۳۲	۱۷۷۲۶۱	۱٫۶۶۲	۵٫۲۹
۴	کرج	۴	۱۶۱۴۶۲۶	۳۰۳۸۵۱۲	۰٫۶۰۲	۶٫۲۱	۴۷	قرچک	۴۷	۱۹۱۵۸۸	۱۷۳۴۹۰	۱٫۶۷۲	۵٫۲۸
۵	تبریز	۵	۱۴۹۴۹۸۸	۱۶۳۰۸۱۰	۰٫۶۹۸	۶٫۱۷	۴۸	سیرجان	۴۸	۱۸۵۶۲۳	۱۶۹۸۷۶	۱٫۶۸۱	۵٫۲۷
۶	شیراز	۶	۱۴۶۰۶۶۵	۱۳۵۹۰۰۸	۰٫۷۷۸	۶٫۱۶	۴۹	بیرجند	۴۹	۱۷۸۰۲۰	۱۶۶۴۰۹	۱٫۶۹۰	۵٫۲۵
۷	اهواز	۷	۱۱۱۲۰۲۱	۱۱۶۴۸۶۴	۰٫۸۴۵	۶٫۰۵	۵۰	ایلام	۵۰	۱۷۳۲۱۳	۱۶۳۰۸۱	۱٫۶۹۸	۵٫۲۴
۸	قم	۸	۱۰۷۴۰۳۶	۱۰۱۹۲۵۶	۰٫۹۰۳	۶٫۰۳	۵۱	بوکان	۵۱	۱۷۰۶۰۰	۱۵۹۸۸۳	۱٫۷۰۷	۵٫۲۳
۹	کرمانشاه	۹	۸۵۱۴۰۵	۹۰۶۰۰۵	۰٫۹۵۴	۵٫۹۳	۵۲	ملایر	۵۲	۱۶۹۳۵۲	۱۵۶۸۰۸	۱٫۷۱۶	۵٫۲۳
۱۰	ارومیه	۱۰	۶۶۷۴۹۹	۸۱۵۴۰۵	۱	۵٫۸۲	۵۳	مرغه	۵۳	۱۶۲۳۷۵	۱۵۳۸۵۰	۱٫۷۲۴	۵٫۲۱
۱۱	رشت	۱۱	۶۳۹۹۵۱	۷۴۱۲۷۷	۱٫۰۴۱	۵٫۸۱	۵۴	شهرکرد	۵۴	۱۵۹۷۵۵	۱۵۱۰۰۰	۱٫۷۳۲	۵٫۲۰
۱۲	زاهدان	۱۲	۵۶۰۷۲۵	۶۷۹۵۰۴	۱٫۰۷۹	۵٫۷۵	۵۵	نسیم‌شهر	۵۵	۱۵۷۴۷۴	۱۴۸۲۵۵	۱٫۷۴۰	۵٫۲۰
۱۳	کرمان	۱۳	۵۳۴۴۴۱	۶۲۷۲۳۴	۱٫۱۱۳	۵٫۷۳	۵۶	بندر مله‌شهر	۵۶	۱۵۳۷۷۸	۱۴۵۶۰۸	۱٫۷۴۸	۵٫۱۹

ردیف	نام شهر	مرتبۀ جمعیت واقعی	مرتبۀ تئوری - اندازه	LOG R (رتبه)	LOG P جمعیت	ردیف	نام شهر	مرتبۀ جمعیت واقعی	مرتبۀ تئوری - اندازه	LOG R (رتبه)	LOG P جمعیت
۱۴	اراک	۱۴	۵۳۶۱۸۲	۵۸۲۴۳۲	۱.۱۴۶	۵۷	سمنان	۵۷	۱۵۳۶۸۰	۱۴۳۰۵۳	۱.۷۵۵
۱۵	همدان	۱۵	۵۲۵۷۹۴	۵۴۳۶۰۳	۱.۱۷۶	۵۸	رفسنجان	۵۸	۱۵۱۴۲۰	۱۴۰۵۸۷	۱.۷۶۳
۱۶	یزد	۱۶	۴۸۶۱۵۲	۵۰۹۶۲۸	۱.۲۰۴	۵۹	مهاباد	۵۹	۱۴۷۲۶۸	۱۳۸۲۰۴	۱.۷۷۰
۱۷	اردبیل	۱۷	۴۸۲۶۳۲	۴۷۹۶۵۰	۱.۲۳۰	۶۰	گنبدکاووس	۶۰	۱۴۴۵۴۶	۱۳۵۹۰۰	۱.۷۷۸
۱۸	بندرعباس	۱۸	۴۳۵۷۵۱	۴۵۳۰۰۲	۱.۲۵۵	۶۱	شاهین‌شهر	۶۱	۱۴۳۰۰۸	۱۳۳۶۷۲	۱.۷۸۵
۱۹	اسلامشهر	۱۹	۳۸۹۱۰۲	۴۲۹۱۶۰	۱.۲۷۸	۶۲	شاهرود	۶۲	۱۴۰۴۷۴	۱۳۱۵۱۶	۱.۷۹۲
۲۰	زنجان	۲۰	۳۸۶۸۵۱	۴۰۷۷۰۲	۱.۳۰۱	۶۳	سقز	۶۳	۱۳۹۷۳۸	۱۲۹۴۲۹	۱.۷۹۹
۲۱	قزوین	۲۱	۳۸۱۵۹۸	۳۸۸۲۸۸	۱.۳۲۲	۶۴	مرودشت	۶۴	۱۳۸۶۴۹	۱۳۷۴۰۷	۱.۸۰۶
۲۲	سندج	۲۲	۳۷۳۹۸۷	۳۷۰۶۳۸	۱.۳۴۲	۶۵	زابل	۶۵	۱۳۷۷۲۲	۱۳۵۴۴۶	۱.۸۱۲
۲۳	خرم‌آباد	۲۳	۳۴۸۲۱۶	۳۵۴۵۲۳	۱.۳۶۱	۶۶	تربت حیدریه	۶۶	۱۳۱۱۵۰	۱۲۳۵۴۶	۱.۸۱۹
۲۴	گرگان	۲۴	۳۳۹۵۳۶	۳۳۹۷۵۲	۱.۳۸۰	۶۷	خرمشهر	۶۷	۱۲۹۴۱۸	۱۲۱۷۰۲	۱.۸۲۶
۲۵	ساری	۲۵	۲۹۶۴۱۷	۳۲۶۱۶۲	۱.۳۹۷	۶۸	اندیمشک	۶۸	۱۲۶۸۱۱	۱۱۹۹۱۲	۱.۸۳۳
۲۶	ملارد	۲۶	۲۹۰۸۱۷	۳۱۳۶۱۷	۱.۴۱۴	۶۹	مرند	۶۹	۱۲۴۳۳۳	۱۱۸۱۷۴	۱.۸۳۸
۲۷	قدس	۲۷	۲۸۳۵۱۷	۳۰۲۰۰۱	۱.۴۳۱	۷۰	شیرضا	۷۰	۱۲۳۷۶۷	۱۱۶۴۸۶	۱.۸۴۵
۲۸	کلان	۲۸	۲۷۵۳۲۵	۲۹۱۲۱۶	۱.۴۴۷	۷۱	میاندوآب	۷۱	۱۲۳۰۸۱	۱۱۴۸۴۵	۱.۸۵۱
۲۹	گلستان	۲۹	۲۵۹۴۸۰	۲۸۱۱۷۴	۱.۴۶۲	۷۲	ایذه	۷۲	۱۱۷۰۹۳	۱۱۳۳۵۰	۱.۸۵۷
۳۰	شیراز	۳۰	۲۴۹۴۷۳	۲۷۱۸۰۱	۱.۴۷۷	۷۳	بندر انزلی	۷۳	۱۱۶۶۶۴	۱۱۱۶۹۹	۱.۸۶۳
۳۱	دزفول	۳۱	۲۴۸۳۸۰	۲۶۳۰۳۳	۱.۴۹۱	۷۴	حیرم	۷۴	۱۱۴۱۰۸	۱۱۰۱۸۹	۱.۸۶۹
۳۲	خمین‌شهر	۳۲	۲۴۴۶۹۶	۲۵۴۸۱۴	۱.۵۰۵	۷۵	حیرفت	۷۵	۱۱۱۰۳۴	۱۰۸۷۲۰	۱.۸۷۵
۳۳	بروجرد	۳۳	۲۴۰۶۵۴	۲۴۷۰۹۲	۱.۵۱۸	۷۶	مریوان	۷۶	۱۱۰۴۶۴	۱۰۷۲۹۰	۱.۸۸۰
۳۴	نیشابور	۳۴	۲۳۹۱۸۵	۲۳۹۸۲۵	۱.۵۳۱	۷۷	کمال‌شهر	۷۷	۱۰۹۹۴۳	۱۰۵۸۹۶	۱.۸۸۶
۳۵	سبزوار	۳۵	۲۳۱۵۵۷	۲۳۲۹۷۲	۱.۵۴۴	۷۸	یاسوج	۷۸	۱۰۸۵۰۵	۱۰۴۵۳۹	۱.۸۹۲
۳۶	نصف‌آباد	۳۶	۲۲۱۸۱۴	۲۲۶۵۰۱	۱.۵۵۶	۷۹	نظرآباد	۷۹	۱۰۷۸۰۶	۱۰۳۲۱۵	۱.۸۹۷
۳۷	آمل	۳۷	۲۱۹۹۱۵	۲۲۰۳۷۹	۱.۵۶۸	۸۰	بیمیان	۸۰	۱۰۷۴۱۲	۱۰۱۹۲۵	۱.۹۰۳
۳۸	بیل	۳۸	۲۱۹۴۶۷	۲۱۴۵۸۰	۱.۵۷۹	۸۱	بم	۸۱	۱۰۷۱۳۱	۱۰۰۶۶۷	۱.۹۰۸
۳۹	ورامین	۳۹	۲۱۸۹۹۱	۲۰۹۰۷۸	۱.۵۹۱	۸۲	شوشتر	۸۲	۱۰۶۸۱۵	۹۹۴۳۹	۱.۹۱۳
۴۰	آبادان	۴۰	۲۱۲۷۴۴	۲۰۳۸۵۱	۱.۶۰۲	۸۳	فسا	۸۳	۱۰۴۸۰۹	۹۸۲۴۱	۱.۹۱۹
۴۱	پاکدشت	۴۱	۲۰۶۴۹۰	۱۹۸۸۷۹	۱.۶۱۲	۸۴	قوچان	۸۴	۱۰۳۷۶۰	۹۷۰۷۲	۱.۹۲۴
۴۲	خوی	۴۲	۲۰۰۹۸۵	۱۹۴۱۴۴	۱.۶۲۳	۸۵	مسجد سلیمان	۸۵	۱۰۳۳۶۹	۹۵۹۳۰	۱.۹۲۹
۴۳	ساوه	۴۳	۲۰۰۴۸۱	۱۸۹۶۲۹	۱.۶۳۳	۸۶	محمدشهر	۸۶	۱۰۰۵۱۹	۹۴۸۱۴	۱.۹۳۴

منبع: محاسبات نگارنده

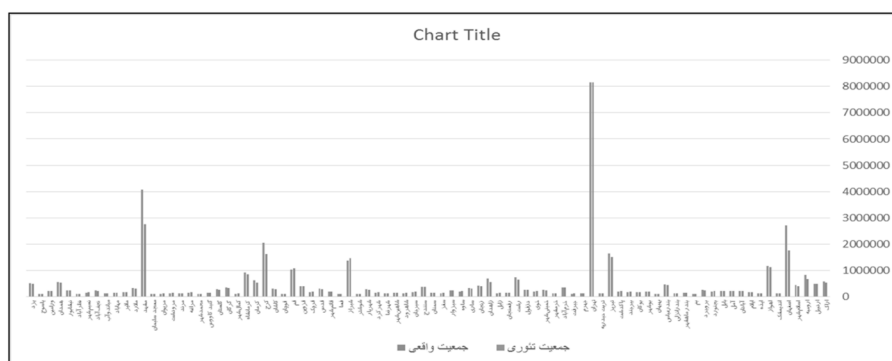
چنانچه از نمودار زیر پیداست باوجود هماهنگی و تناسب در لایه‌های پایینی و میانی نمودار، در سطوح بالایی انحراف چشمگیری از حد مطلوب به چشم می‌خورد؛ اما به‌رحال روند به سمت منحنی مطلوب (خط توزیع نرمال) در حرکت بوده است. توضیح اینکه میزان R^2 که نشان‌دهنده میزان تناسب توزیع جمعیت است، هرچقدر به سمت ۱ حرکت کند یعنی توزیع نرمال‌تری صورت گرفته است.

نمودار توزیع لگاریتمی مرتبه - اندازه شهرهای بالای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت کشور (۱۳۹۰)

نمودار رتبه - اندازه برای دوره‌های مختلف که وضعیت توزیع کل شهرهای بالای صد هزار نفر کشور را از لحاظ اندازه جمعیتی نشان می‌دهد نیز ترسیم گردیده است که به نحوی بیانگر روندهای به اثبات رسیده در دیگر شاخص‌هاست.

نمودار وضعیت جمعیت شهرهای بالای صد هزار نفر جمعیت در حالت واقعی و تئوری مرتبه - اندازه زیپف

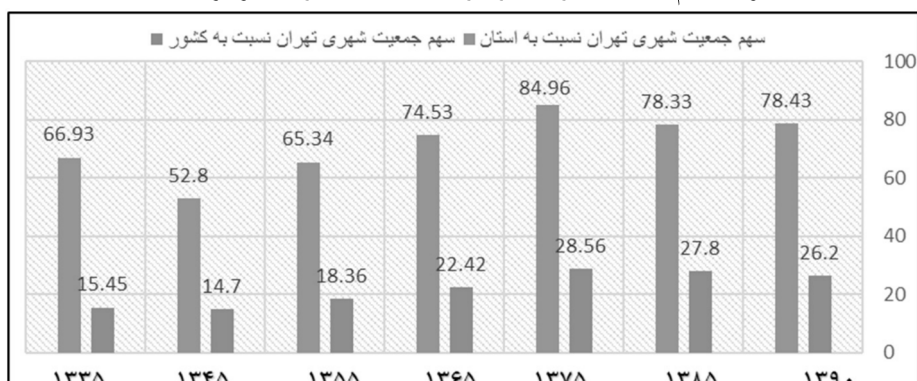
منبع: محاسبات نگارنده

بررسی وضعیت جمعیت شهری و تغییرات آن در نظام شهری ایران طی دوره‌های مختلف سرشماری و سهم جمعیت شهری پایتخت در این تحولات

اختصاص سهم بالای جمعیتی در شهر تهران باعث گردیده که استان تهران نیز به‌طور پیوسته، از لحاظ جمعیتی

در میان استان‌های کشور رتبه اول را به خود اختصاص دهد. این روند روبه رشد و فزاینده، قطبی بودن نظام شهری ایران، نابرابری‌های جمعیتی و نبود سلسله‌مراتب منظم در نظام شهری را نشان می‌دهد. سهم شهر تهران از جمعیت شهری کشور و همچنین سهم آن از جمعیت استان تهران نیز همواره بالا بوده است. این روند در نمودار زیر نشان‌داده شده است.

نمودار سهم جمعیت شهری شهر تهران در جمعیت شهری کشور و استان

منبع: محاسبات نگارنده

با توجه به یافته‌های نمودار یادشده، سهم جمعیت شهر تهران به کل جمعیت شهری کشور در دوره ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ رقم بالایی را نشان می‌دهد، اگرچه این نسبت در سال ۱۳۳۵ برابر با ۲۶/۲ درصد بوده و در سال ۱۳۹۰ به ۱۵/۴۵ درصد کاهش یافته؛ اما در مجموع شهر تهران در کل این دوره به‌عنوان نخست شهر کشور شناخته‌شده و رتبه اول را در میان شهرهای کشور داشته است. همچنین کاهش سهم جمعیت شهری شهر تهران نسبت به استان از ۷۸/۴۳ در سال ۱۳۳۵ به ۶۶/۹۳ در سال ۱۳۹۰ درواقع یک کاهش جمعیت کاذب است؛ چراکه جمعیت این شهر به اطراف تهران و درواقع مجموعه کلان‌شهری تهران مهاجرت کرده‌اند.

توزیع لگاریتمی رتبه-اندازه شهرها در نظام شهری استان تهران

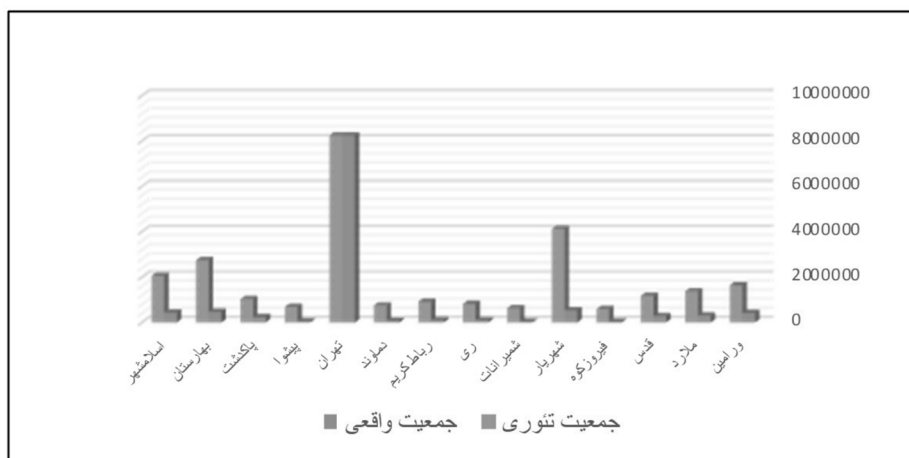
با عنایت به اطلاعات جدول شماره (۴) مشاهده می‌شود که جمعیت ایدئال الگوی رتبه اندازه با جمعیت فعلی شهرهای استان اختلاف فاحشی دارد به‌طوری‌که جمعیت شهر نخست یعنی تهران حدوداً ۱۵ برابر دومین شهر (شهریار)، ۱۷ برابر سومین شهر (بهارستان)، ۱۸ برابر چهارمین شهر (اسلامشهر) و ۳۸۳ برابر آخرین شهر یعنی فیروزکوه است. اختلاف جمعیت واقعی و جمعیت ایدئال شهرهای استان را در نمودار شماره (۴-۶) نیز می‌توان مشاهده کرد.

جدول (۴): وضعیت جمعیت شهرهای استان تهران در حالت واقعی و تئوری مرتبه - اندازه زیف

ردیف	نام شهر	مرتبه	جمعیت واقعی	جمعیت تئوری مرتبه - اندازه	LOG R (رتبه)	LOG P جمعیت	ردیف	نام شهر	مرتبه	جمعیت واقعی	جمعیت تئوری مرتبه - اندازه	LOG R (رتبه)	LOG P جمعیت
۱	تهران	۱	۸۲۴۴۷۵۹	۸۲۴۴۷۵۹	۰.۰۰	۶.۹۲	۸	پاکدشت	۸	۲۳۳۲۵۹	۱۸۵۳۱۹	۰.۹	۵.۳۷
۲	شهریار	۲	۵۳۹۰۴۲	۴۱۲۳۳۷۹	۰.۳۰	۵.۷۳	۹	ریاض‌کرم	۹	۱۰۵۰۳۲	۱۸۱۲۰۱	۰.۹۵	۵.۰۲
۳	بهارستان	۳	۴۷۳۳۱۰	۳۷۴۸۳۵۳	۰.۴۸	۵.۶۸	۱۰	ری	۱۰	۱۰۰۰۴۵	۱۷۷۲۶۱	۱.۰۰	۵.۰۰
۴	اسلامشهر	۴	۴۳۵۴۰۱	۲۰۶۱۱۸۹	۰.۶۰	۵.۶۴	۱۱	دماوند	۱۱	۷۳۴۹۷	۱۷۳۴۹۰	۱.۰۴	۴.۸۷
۵	ورامین	۵	۴۱۵۴۸۲	۱۶۴۸۹۵۱	۰.۷۰	۵.۶۲	۱۲	پیشوا	۱۲	۴۷۲۵۳	۱۶۹۸۷۶	۱.۰۸	۴.۶۷
۶	ملارد	۶	۳۱۰۰۵	۱۳۷۴۱۲۶	۰.۷۸	۵.۴۹	۱۳	شمیرانات	۱۳	۲۳۷۰۰	۱۶۶۴۰۹	۱.۱۱	۴.۳۷
۷	قدس	۷	۲۸۳۵۱۷	۱۱۷۷۸۲۲	۰.۸۵	۵.۴۵	۱۴	فیروزکوه	۱۴	۲۱۴۸۵	۱۶۳۰۸۱	۱.۱۵	۴.۳۳

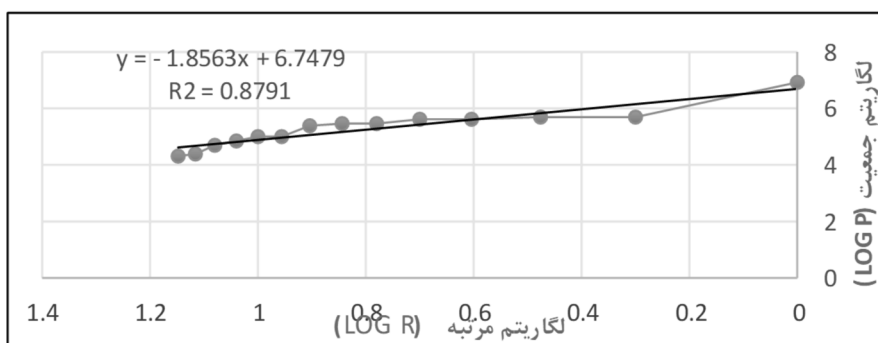
منبع: محاسبات نگارنده

نمودار وضعیت جمعیت شهرهای استان تهران در حالت واقعی و تئوری مرتبه - اندازه زیف

بر اساس مطالعات انجام گرفته در کلیه مناطق همبستگی معکوس نسبتاً زیادی بین لگاریتم رتبه و لگاریتم اندازه (جمعیت) شهرها مشاهده می‌شود (جدول ...). همچنین مقدار ضریب خط یا شیب خط رتبه - اندازه با خط تعادل برای سال موردبررسی ۱/۸۵۶- بوده است (نمودار زیر)؛ یعنی در شیب خط رگرسیون در نظام شهری استان تهران عدم تعادل برقرار است و اعداد به‌دست‌آمده نشان از تسلط نخست شهر (تهران) بر روی شبکه شهری استان است.

نمودار توزیع لگاریتمی مرتبه - اندازه شهری استان تهران (۱۳۹۰)

تحلیل الگوی معادلات ساختاری اثرگذاری هریک از مؤلفه‌های موردبررسی بر فرایند انتقال پایتخت در ایران الگوسازی معادلات ساختاری، روش آماری منسجمی است که به تحلیل روابط بین متغیرهای مشاهده‌شده و متغیرهای پنهان می‌پردازد، نرم‌افزار لیزرل که برای اولین بار جورسکاگ و سوربوم (۱۹۹۳) آن را مطرح کردند، به‌نوعی، شبیه رگرسیون چندگانه است که از این نوع الگوسازی به‌عنوان روشی قدرتمند برای ارزیابی تعامل بین متغیرها، روابط غیرخطی بین آن‌ها، روابط بین متغیرهای مستقل و لحاظ کردن خطاهای اندازه استفاده می‌شود (موسوی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۳). این پژوهش دارای ۲۰ متغیر مشاهده‌پذیر است که درمجموع ۲ مفهوم (موانع دفاعی و امنیتی) را اندازه‌گیری می‌کنند. برای انجام این آزمون از نرم‌افزار لیزرل استفاده‌شده است. به این مفهوم که بعد از بررسی نظریه‌های تحقیق و ارزیابی الگوی مفهومی، با استناد به نتایج اولیه الگوی به‌دست‌آمده در لیزرل، عمده‌ترین متغیرهایی که می‌توانستند برای الگوسازی لیزرل مفید واقع شوند درمجموع دو متغیر پنهان درونی (مؤلفه‌های ذکرشده) تأثیرگذار بر یک متغیر پنهان بیرونی؛ یعنی جابه‌جایی پایتخت مشخص شدند. مطابق با اطلاعات جدول (۵) شاخص‌های برازش الگوی آزمون شده گزارش شده‌اند که برازش مناسبی با داده‌های گردآوری‌شده دارد. این شاخص‌ها عبارت‌اند از شاخص نیکویی برازش (GFI)، شاخص برازش تطبیقی (CFI) که مقادیر بیش‌تر از ۰/۹ نشانگر برازش مناسب الگوی هستند، شاخص نیکویی برازش تعدیل‌یافته (AGFI) که مقادیر بیش‌تر از ۰/۸ قابل‌قبول هستند و مجذور میانگین مربعات خطای تقریب (RMSEA) که مقادیر کم‌تر از ۰/۰۸ نشانگر برازش مناسب الگوی هستند.

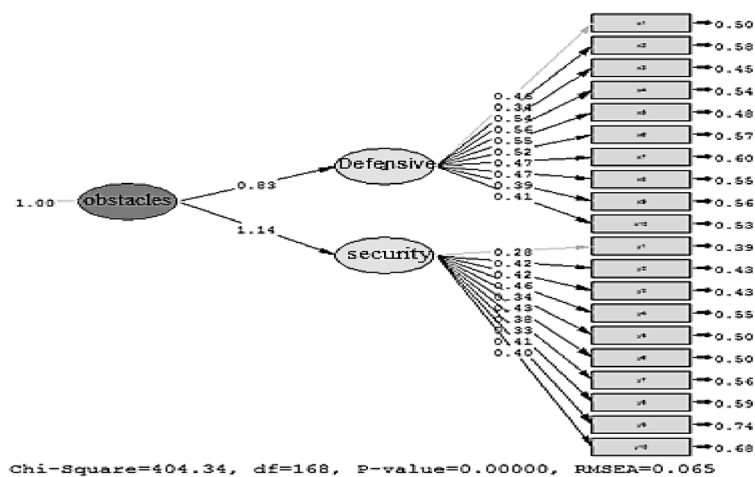
جدول (۵): شاخص‌های نیکویی برازش الگوی ساختاری تأثیر متغیرهای تحقیق در ایجاد موانع
فراروی جابه‌جایی پایتخت

شاخص‌ها	نام شاخص	الگوی اصلاح‌شده	برآزش قابل قبول
برآزش مطلق	سطح تحت پوشش کای اسکور	۰/۰۹	بزرگ‌تر از ۰/۰۵ درصد
	نیکویی برازش	۰/۹۲	$GFI > ۹۰$
	نیکویی برازش اصلاح‌شده	۰/۹۵	$AGFI > ۹۰$
برآزش تطبیقی	برآزش نرمال‌نشده	۰/۹۲	$NNFI > ۹۰$
	برآزش نرمال‌شده	۰/۸۸	$NFI > ۹۰$
	برآزش تطبیقی	۰/۹۱	$GFI > ۹۰$
	برآزش افزایش	۰/۸۹	$IFI > ۹۰$
برآزش تقلیل یافته	شاخص برآزش نرمال تقلیل یافته	۰/۸۰	بالتر از ۵۰ درصد
	ریشه میانگین مربعات خطای برآورد	۰/۰۶۵	کمتر از ۱۰ درصد
	کای اسکور نرمال‌شده به درجه آزادی	۱/۳۸	۳ تا ۱
RMSEA			

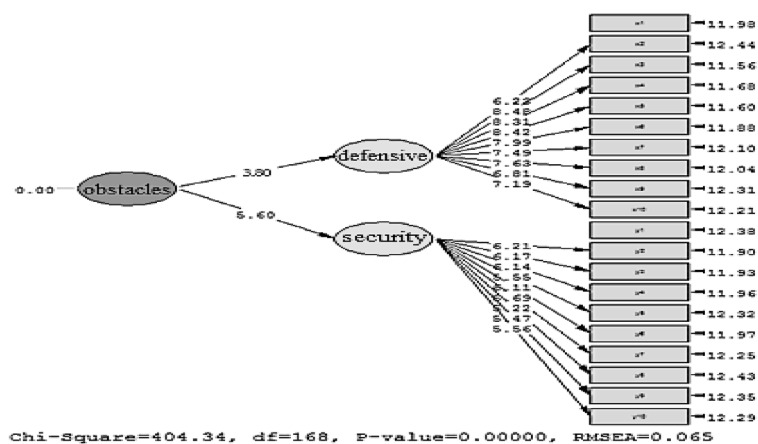
منبع: محاسبات نگارنده

یافته‌ها بیانگر اعداد معنی‌داری مربوط به مؤلفه‌های جابه‌جایی پایتخت (اعم از بار عاملی و خطاهای آن) و همبستگی بین دو متغیر پنهان (موانع دفاعی و موانع امنیتی) است، زیرا معنی‌داری اعداد (t -value) از ۹۶ / ۱ بزرگ‌تر است. همچنین مشاهده می‌شود که هر یک از مؤلفه‌ها بر متغیر جابه‌جایی پایتخت اثرات مستقیمی داشته است که در ذیل اشاره می‌شود: موانع امنیتی با اثر مستقیم ۱/۱۴ و موانع دفاعی با اثر مستقیم ۰/۸۳ (نمودار ۹). از آنجایی که قدرت رابطه بین عامل (متغیر پنهان) و متغیر قابل مشاهده به وسیله بار عاملی نشان داده می‌شود؛ و همان‌طور که قبلاً ذکر شد اگر بار عاملی کمتر از ۰/۳ باشد رابطه ضعیف در نظر گرفته می‌شود، بنابراین می‌توان گفت اثرات مستقیم مؤلفه‌ها و همچنین تمامی اثرات غیرمستقیم متغیرهای قابل مشاهده به جز شاخص اول از مؤلفه امنیتی (اختلافات سیاسی میان احزاب) که با بار عاملی ۰/۲۸، رابطه ضعیفی را برقرار کرده‌اند، معنادار و قوی هستند.

نمودار خروجی نرم‌افزار لیزرل از تخمین غیراستاندارد تحلیل مسیر

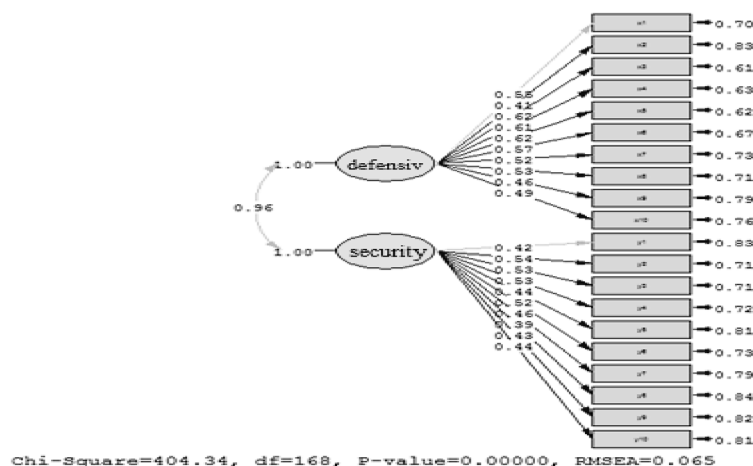

نمودار خروجی نرم‌افزار لیزرل از معنی‌داری اعداد در تحلیل مسیر (eulav-t)

نمودار (Y-Model) نتایج و یافته‌های حاصل از تحلیل در الگوی ساختاری مربوط به مؤلفه‌های پژوهش را نشان می‌دهد که یک نوع همبستگی و ارتباط منطقی و معنادار را در ارتباط مؤلفه‌ها نسبت به یکدیگر ایجاد شده است.

نمودار الگوی تحلیلی تأثیرگذاری مؤلفه‌های انتخابی بر متغیر وابسته در حالت معناداری

با توجه به اطلاعات جدول و با عنایت به دو نمودار بالا، مشاهده می‌شود که موانع امنیتی با میزان اثر مستقیم ۱/۱۴ به‌عنوان اثرگذارترین مؤلفه انتخاب شده است. از بین ۱۰ عامل مهم امنیتی، «به وقوع پیوستن نزاع‌های سیاسی بر سر تفویض قدرت و اختیارات و توزیع وزارتخانه‌ها در شهرهای مختلف» با بار عاملی (۰/۴۶)؛ «موفق نبودن انتقال پایتخت‌های دیگر در سایر نواحی جهان» با بار عاملی (۰/۴۳)؛ «مقاومت مردم، جناح‌ها و گروه‌های سیاسی به دلایلی چون ترس از بیکاری، از دست دادن منافع و...» و «رابطه‌گرایی شدید سیاسی در واگذاری‌ها (اختیارات و منابع)» با بار عاملی (۰/۴۲)، «ثبات سیاسی و امنیت قضایی در پایتخت کنونی»؛ با بار عاملی (۰/۴۱)؛ «وجود سازمان‌های توزیع قدرت (گروه‌های ذی‌نفوذ و ذی‌نفع)» با بار عاملی (۰/۴۰)؛ «ایجاد اختلافات قومی بین شهرهای منتخب برای پایتخت جدید» با بار عاملی (۰/۳۸)؛ «انگیزه‌های سیاسی طراحان طرح جابه‌جایی برای به چالش کشیدن دولت در وضع تنگنای اقتصادی» با بار عاملی (۰/۳۴)؛ «بسترسازی برای حرکات افراطی و ایجاد آشوب‌های قومی — فرقه‌ای» با بار عاملی (۰/۳۳) و «اختلافات سیاسی میان احزاب» با بار عاملی (۰/۲۸) به ترتیب بیشترین اثر را در این مؤلفه داشته‌اند.

اثر غیرمستقیم	اثر مستقیم	عوامل	اثر مستقیم	مؤلفه
۰.۳۱۹۲	۰.۲۸	اختلافات سیاسی میان احزاب		
۰.۴۷۸۸	۰.۴۲	مقاومت مردم، جناح‌ها و گروه‌های سیاسی به دلایلی چون ترس از بیکاری، از دست دادن منافع و...		
۰.۴۷۸۸	۰.۴۲	رابطه‌گرایی شدید سیاسی در واگذاری‌ها (اختیارات و منابع)		

اثر غیر مستقیم	اثر مستقیم	عوامل	اثر مستقیم	مؤلفه
۰.۵۲۴۴	۰.۴۶	ایجاد نزاع‌های سیاسی بر سر تفویض قدرت و اختیارات و توزیع وزارتخانه‌ها در شهرهای مختلف		
۰.۳۸۷۶	۰.۳۴	انگیزه‌های سیاسی طراحان طرح جابه‌جایی برای به چالش کشیدن دولت در وضع تنگنای اقتصادی	۱.۱۴	امنیتی
۰.۴۹۰۲	۰.۴۳	موفق نبودن انتقال پایتخت‌های دیگر در سایر نواحی جهان		
۰.۴۳۳۲	۰.۳۸	ایجاد اختلافات قومی بین شهرهای منتخب برای پایتخت جدید		
۰.۳۷۶۲	۰.۳۳	بسترسازی برای حرکات افراطی و ایجاد آشوب‌های قومی - فرقه‌ای		
۰.۴۶۷۴	۰.۴۱	ثبات سیاسی و امنیت قضایی در پایتخت کنونی		
۰.۴۵۶	۰.۴۰	وجود سازمان‌های توزیع قدرت (گروه‌های ذی‌نفوذ و ذی‌نفع)		

جدول شماره (۵): نتایج الگوی ساختاری اثر سنجی شاخص‌های امنیتی

منبع: محاسبات نگارنده

مؤلفه دوم یعنی موانع دفاعی جابه‌جایی پایتخت نیز با میزان اثر مستقیم ۰/۸۳ شامل ۱۰ عامل مهم است که از بین این ۱۰ عامل مهم دفاعی، «موقعیت جغرافیایی مناسب پایتخت فعلی از نظر مرکزیت و دسترسی» با بار عاملی (۰/۵۶)؛ «تمرکز بالای نیروهای دفاعی و امنیتی در پایتخت و شناخت کافی نسبت به نقاط ضعف و قوت پایتخت هنگام بروز تهدید» با بار عاملی (۰/۵۵)؛ «آگاهی سیاسی بالای پایتخت‌نشینان و واکنش مناسب در مقابل فتنه‌های دشمن (داخلی و خارجی)» با بار عاملی (۰/۵۴)؛ «سامانه حمل و نقل سریع (مترو) برای جابه‌جایی اضطراری و وجود پناهگاهی مناسب و امن در صورت لزوم (در حال حاضر این امکان در دیگر شهرهای کشور بسیار کمتر است)» با بار عاملی (۰/۵۲)، «وسعت تهران و محدودیت دسترسی سریع و هم‌زمان دشمن به تمام مراکز و نقاط استراتژیک» و «رعایت مناسب اصول پدافند غیرعامل در پایتخت» با بار عاملی (۰/۴۷)؛ «موقعیت ژئوپلیتیکی مناسب پایتخت» با بار عاملی (۰/۴۶)؛ «یافتن مکان مناسب برای پایتخت جدید در شرایط کنونی» با بار عاملی (۰/۴۱)؛ «لرزه‌خیزی تقریباً یکنواخت اکثر نقاط ایران به دلیل وجود گسل‌های مختلف در همه جای کشور» با بار عاملی (۰/۳۹)؛ و «همگرایی و وحدت موجود در پایتخت در بین اقوام و مذاهب که امر دفاع را تسهیل می‌کند» با بار عاملی (۰/۲۸) به ترتیب بیشترین اثر را در این مؤلفه داشته‌اند.

جدول شماره (۶): نتایج الگوی ساختاری اثر سنجی شاخص‌های دفاعی

اثر غیر مستقیم	اثر مستقیم	عوامل	اثر مستقیم	مؤلفه
۰.۳۸۱۸	۰.۴۶	موقعیت ژئوپلیتیکی مناسب پایتخت		
۰.۲۸۲۲	۰.۳۴	همگرایی و وحدت موجود در پایتخت در بین اقوام و مذاهب که امر دفاع را تسهیل می‌کند		

اثر غیرمستقیم	اثر مستقیم	عوامل	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم
۰,۴۴۸۲	۰,۵۴	آگاهی سیاسی بالای پایتخت‌نشینان و واکنش مناسب در مقابل فتنه‌های دشمن (داخلی و خارجی)		
۰,۴۶۴۸	۰,۵۶	موقعیت جغرافیایی مناسب پایتخت فعلی از نظر مرکزیت و دسترسی		
۰,۴۵۶۵	۰,۵۵	تمرکز بالای نیروهای دفاعی و امنیتی در پایتخت و شناخت کافی نسبت به نقاط ضعف و قوت پایتخت هنگام بروز تهدید	۰,۸۳	دفاعی
۰,۴۳۱۶	۰,۵۲	سامانه حمل‌ونقل سریع (مترو) برای جابه‌جایی اضطراری و وجود پناهگاهی مناسب و امن در صورت لزوم (در حال حاضر این امکان در دیگر شهرهای کشور بسیار کمتر است)		
۰,۳۹۰۱	۰,۴۷	وسعت تهران و محدودیت دسترسی سریع و هم‌زمان دشمن به تمام مراکز و نقاط استراتژیک		
۰,۳۹۰۱	۰,۴۷	رعایت مناسب اصول پدافند غیرعامل در پایتخت		
۰,۳۳۳۷	۰,۳۹	لرزه‌خیزی تقریباً یک‌نواخت اکثر نقاط ایران به دلیل وجود گسل‌های مختلف در همه جای کشور		
۰,۳۴۰۳	۰,۴۱	یافتن مکان مناسب برای پایتخت جدید در شرایط کنونی		

منبع: محاسبات نگارنده

اولویت‌سنجی موانع فراروی جابه‌جایی پایتخت در ایران با استفاده از الگوی تحلیل شبکه (ANP)

یکی از اهداف این پژوهش در راستای پاسخ‌گویی به سؤال دوم تحقیق، اولویت‌بندی موانع دفاعی - امنیتی فراروی جابه‌جایی پایتخت در ایران است. می‌توان گفت هدف از این اولویت‌بندی شناسایی و توجه به موانع اصلی است که به هر نحوی فراروی طرح انتقال پایتخت قرار دارند. همچنین با شناسایی این اولویت‌ها می‌توان راهکارها و پیشنهادهای مناسبی را در برای رفع و یا کاهش اثرات موانع، اتخاذ کرد. در این راستا پس از شناسایی اصلی‌ترین موانع دفاعی - امنیتی در قالب بیست شاخص ذکرشده و وزن‌دهی آن‌ها توسط کارشناسان مربوطه ابتدا میزان اثرات هر یک از عوامل و متغیرهای تحقیق مشخص شد.

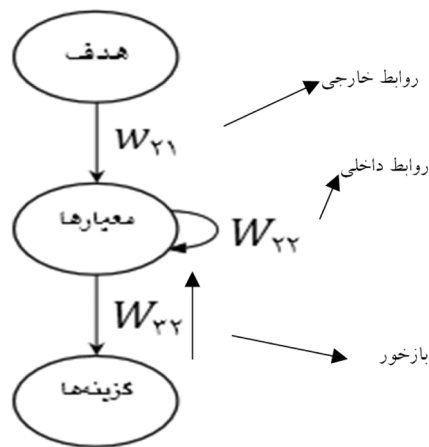
همان‌گونه که مشاهده می‌شود نرخ ناسازگاری قضاوت انجام‌شده برابر با ۰/۰۶۶۳ است. در این روش مقدار ناسازگاری نباید از ۱ بیشتر باشد (جدول ۷).

جدول (۷): اوزان نسبی و نهایی، نرخ ناسازگاری الگوی شبکه‌ای ANP

موانع امنیتی	موانع دفاعی	شاخص‌ها
۰,۴۴۰	۰,۷۱۹	وزن نسبی
۰,۲۰۹	۰,۴۱۸	وزن نهایی
۰,۰۰۶۸۵	۰,۰۶۴۱	نرخ ناسازگاری
نرخ ناسازگاری قضاوت انجام‌شده ۰,۰۶۶۳		

منبع: محاسبات نگارندگان

مطابق جدول (۷) وزن نسبی خوشه‌ها از طریق مقایسه ماتریس زوجی به دست آمده است. در ماتریس زوجی نمره a_{ij} اهمیت نسبی مؤلفه در سطر i با توجه به ستون j را نشان می‌دهد؛ به عبارتی $a_{ij} = w_i/w_j$ را مشخص می‌کند. سپس مقایسه عناصر داخل هر خوشه شبیه روش AHP انجام می‌گیرد، در گام بعدی وزن نسبی عناصر ماتریس محاسبه و در نهایت عناصر جدول نرمال می‌شوند. با توجه به اینکه برخی عناصر درون خوشه‌ها ممکن است به عناصر سایر خوشه‌ها وابسته باشند، در این صورت با توجه به معیارهای کنترل ماتریس مقایسه زوجی تشکیل شده و عناصر ماتریس دوبه‌دو باهم مقایسه می‌شوند و وزن ماتریس به دست می‌آید و نتیجه وارد سوپرماتریس اولیه می‌شود.

نمودار (۴-۱۲): ساختار تحلیل شبکه

سوپر ماتریس حاصل از تلفیق ماتریس‌های مختلف، سوپر ماتریس اولیه است که جمع عناصر هر ستون سوپر ماتریس بیش از یک است. در مرحله بعد، سوپر ماتریس نرمال می‌شود و سوپر ماتریس حاصله از آن سوپر ماتریس وزنی است. نهایتاً برای همگرا شدن سوپر ماتریس وزنی، عناصر موجود در معیارها آن‌قدر به توان می‌رسند تا همگرا شوند.

در آخرین مرحله با توجه به وزن خوشه‌ها و سوپرماتریس حد وزن عمومی، وزن نهایی معیارها محاسبه شده است که در این مرحله جدول سوپرماتریس حد وزن عمومی برحسب برابر بودن اعداد عناصر در سطرها ذکر نگردیده و تنها عدد حاصله در جدول (۸) در قالب وزن نهایی بیان شده است.

جدول (۸): اوزان نهایی موانع دفاعی - امنیتی فراروی جابه‌جایی پایتخت

وزن نهایی	وزن نرمال خوشه‌ها	وزن عمومی (ایده‌آل)	عنوان
۰.۴۱۸	۰.۶۳۶	۱,۰۰۰	موانع دفاعی
۰.۲۰۹	۰.۳۴۹	۰.۷۴۱	موانع امنیتی

منبع: محاسبات نگارنده

نتایج حاصل از الگوی تحلیل شبکه نشان می‌دهد، به ترتیب، موانع دفاعی با مقدار ۴۱۸ / ۰ و موانع امنیتی با مقدار ۲۰۹ / ۰ که از ملاحظات مهم در گزینش و جابه‌جایی پایتخت است؛ دارای اولویت توجه هستند.

یکی از مشکلات اساسی فراروی اکثر طرح‌های ملی و منطقه‌ای نظام ضعیف و تا حدودی ناکارآمد مدیریتی و اجرایی در سطح کشور است. از طرفی بسیاری معتقدند بحث اقتصادی و هزینه‌های جابه‌جایی پایتخت در اولویت قرار دارد و چه‌بسا معتقدند که بجای جابه‌جایی پایتخت، باید به فکر مقاوم‌سازی شهر پایتخت بود چراکه هزینه‌های کمتری را در بر خواهد داشت؛ اما از عوامل بسیار مهم در انتخاب و جابه‌جایی پایتخت در تمام دنیا ملاحظات مربوط به مسائل دفاعی و امنیتی شهر پایتخت است. توجه به این ملاحظات زمانی مهم‌تر و حیاتی‌تر است که کشور به لحاظ موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی در نقاط حساس و استراتژیک واقع شده باشد. کشور ما نیز دارای این شرایط حساس است و به دلیل همسایگی با کشورهایی که از جهات مختلف یک خطر بالقوه محسوب می‌شوند و نیز منابع و ثروت‌های خدادادی عظیم موجود در کشور ما که چشم طمع ابرقدرت‌های استعمارگر را به خود معطوف می‌کند از شرایط و موقعیت خاصی برخوردار است. از آنجایی که در کشورهای درحال توسعه از جمله کشور ایران پایتخت اداری سیاسی قلب تپنده کشور بوده و محل تمرکز سرمایه اعم از مالی و انسانی است؛ بنابراین توجه به ملاحظات دفاعی و امنیتی در انتخاب پایتخت و در صورت نیاز جابه‌جایی آن بسیار حائز اهمیت است.

همان‌طور که در جدول (۹) مشاهده می‌شود، ضمن مشخص شدن مانع دفاعی به‌عنوان عامل مهم و تأثیرگذار، عوامل مربوط به این عامل نیز همراه با میزان اولویت، نرخ ناسازگاری و رتبه در اولویت‌بندی آورده شده است. در این جدول مشخص است که متغیر چهارم یعنی «موقعیت جغرافیایی مناسب پایتخت فعلی از نظر مرکزیت و دسترسی» با نرخ ناسازگاری ۰/۰۱۷ و وزن نهایی ۰/۰۵۲۴ رتبه اول را در اولویت‌بندی شاخص‌های مربوط به موانع دفاعی به خود اختصاص داده. یکی از چالش‌های اساسی برای انتخاب پایتخت جدید یافتن مکانی مناسب است که همه شرایط لازم از جمله موقعیت جغرافیایی و دسترسی مناسب به تمام نقاط کشور را دارا باشد. اینکه پایتخت کنونی تقریباً در بهترین نقطه از این منظر

واقع شده است یکی از دلایل مخالفین جابه‌جایی پایتخت است.

در بین ۱۰ شاخص امنیتی نیز «موفق نبودن انتقال پایتخت‌های دیگر در سایر نواحی جهان» با نرخ ناسازگاری ۰/۰۱۰ و وزن نهایی ۰/۰۲۸۲ اولویت اول از نظر کارشناسان است. همان‌طور که در فصل دوم و در مباحث نظری اشاره و بحث شد؛ تاکنون کشورهای زیادی اقدام به جابه‌جایی پایتخت خود از شهری به شهر دیگر کرده‌اند که البته هرکدام تحت شرایط خاصی بوده است. بررسی تجربیات جهانی جابه‌جایی پایتخت نشان می‌دهد اکثر جابه‌جایی‌ها تقریباً با شکست مواجه شده و نتایج و پیامدهای مطلوبی در بر نداشته است و تعداد کمی نیز به اهداف خود از جابه‌جایی پایتخت نائل آمده‌اند؛ بنابراین با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از این تحقیق توجه به تجربیات جابه‌جایی پایتخت و شناسایی دلایل شکست و یا موفقیت تجربیات جهانی در بحث جابه‌جایی پایتخت در ایران دارای اولویت توجه است. اولویت‌های بعدی در هردو عامل دفاعی و امنیتی در جدول زیر نیز قابل‌مشاهده است.

جدول (۹): اولویت‌بندی مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های موردبررسی با روش تحلیل شبکه

خوشه	نرخ ناسازگاری	اولویت خوشه	عوامل خوشه	نرخ ناسازگاری	اولویت‌های نهایی عامل	رتبه عامل
			موقعیت ژئوپلیتیکی مناسب پایتخت	۰/۰۴۶	۰/۰۰۹۷۰۳	۷
			همگرایی و وحدت موجود در پایتخت در بین اقوام و مذاهب که امر دفاع را تسهیل می‌کند	۰/۱۴۳	۰/۰۰۴۵۰۲	۱۰
			آگاهی سیاسی بالای پایتخت‌نشینان و واکنش مناسب در مقابل فتنه‌های دشمن (داخلی و خارجی)	۰/۰۹۶	۰/۰۳۴۲۰۳	۳
			موقعیت جغرافیایی مناسب پایتخت فعلی از نظر مرکزیت و دسترسی	۰/۰۹۱	۰/۵۲۴۴۴	۱
موانع دفاعی	۰/۰۶۴	۰/۴۱۸	تمرکز بالای نیروهای دفاعی و امنیتی در پایتخت و شناخت کافی نسبت به نقاط ضعف و قوت پایتخت هنگام بروز تهدید	۰/۰۱۷	۰/۰۴۲۱۲۸۰	۲
			سامانه حمل‌ونقل سریع (مترو) برای جابه‌جایی اضطراری و وجود پناهگاهی مناسب و امن در صورت لزوم (در حال حاضر این امکان در دیگر شهرهای کشور بسیار کمتر است)	۰/۰۳۷۶	۰/۰۲۵۴۴۹	۴
			وسعت تهران و محدودیت دسترسی سریع و هم‌زمان دشمن به تمام مراکز و نقاط استراتژیک	۰/۰۵۰	۰/۰۲۲۸۶۸	۶
			رعایت مناسب اصول پدافند غیرعامل در پایتخت	۰/۰۲۰	۰/۰۲۵۰۰۶	۵
			لرزه‌خیزی تقریباً یکنواخت اکثر نقاط ایران به دلیل وجود گسل‌های مختلف در همه جای کشور	۰/۰۸۹	۰/۰۰۵۴۸۹	۹

رتبه عامل	اولویت‌های نهایی عامل	نرخ ناسازگاری	عوامل خوشه	اولویت خوشه	نرخ ناسازگاری خوشه	خوشه
۸	۰,۰۰۹۴۸۴	۰,۰۵۲	یافتن مکان مناسب برای پایتخت جدید در شرایط کنونی			
رتبه عامل	اولویت‌های نهایی عامل	نرخ ناسازگاری	عوامل خوشه	اولویت خوشه	نرخ ناسازگاری خوشه	خوشه
۶	۰,۰۰۷۱۲۳	۰,۰۶۳	اختلافات سیاسی میان احزاب			
۸	۰,۰۰۴۲۰۰	۰,۰۳۷	مقاومت مردم، جناح‌ها و گروه‌های سیاسی به دلایلی چون ترس از بیکاری، از دست دادن منافع و...			
۳	۰,۰۰۱۶۰۹۶	۰,۰۲۵۱	رابطه گرایی شدید سیاسی در واگذاری‌ها (اختیارات و منابع)			
۲	۰,۰۰۲۱۳۶۲	۰,۰۱۹	ایجاد نزاع‌های سیاسی بر سر تفویض قدرت و اختیارات و توزیع وزارتخانه‌ها در شهرهای مختلف			
۱۰	۰,۰۰۲۲۰۲	۰,۱۹۹	انگیزه‌های سیاسی طراحان طرح جابه‌جایی برای به چالش کشیدن دولت در وضع تنگنای اقتصادی	۰,۲۰۹	۰,۰۶۸	موانع امنیتی
۱	۰,۰۰۲۸۲۹۵	۰,۰۱۰	موفق نبودن انتقال پایتخت‌های دیگر در سایر نواحی جهان			
۷	۰,۰۰۵۲۶۱	۰,۱۴۳	ایجاد اختلافات قومی بین شهرهای منتخب برای پایتخت جدید			
۵	۰,۰۰۹۴۷۰	۰,۱۰۹	بسترسازی برای حرکات افراطی و ایجاد آشوب‌های قومی - فرقه‌ای			
۴	۰,۰۰۱۲۲۹۳	۰,۰۳۴	ثبات سیاسی و امنیت قضایی در پایتخت کنونی			
۹	۰,۰۰۳۳۶۵	۰,۰۴۶	وجود سازمان‌های توزیع قدرت (گروه‌های ذی‌نفوذ و ذی‌نفع)			

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه‌گیری

همان‌طور که در متن اشاره شد پایتخت‌ها نقشی بسیار اساسی در زندگی جوامع چه در بعد مادی و اقتصادی و چه در بعد روانی و اجتماعی؛ به‌خصوص در جوامع جهان سوم و کشورهای درحال توسعه را بر عهده‌دارند. از آنجایی که پایتخت‌ها به‌عنوان مرکزیت سیاسی واداری کشورها نیز ایفای نقش می‌کنند؛ یک جاذبه بسیار قوی برای کشش سرمایه‌های مالی و انسانی را در ذات خود دارا هستند. به دنبال این کشش‌پذیری، پایتخت سیاسی اداری در ابعاد جمعیتی، اقتصادی و غیره نیز به یک قطب جاذب تبدیل شده و برتری خود را در همه زمینه‌ها اعمال می‌کند. در ایران نیز این نقش را شهر تهران به‌عنوان پایتخت سیاسی اداری کشور بر عهده دارد. تهران با جای دادن جمعیت انبوه و بیش‌ازحد ظرفیت و تمرکزگرایی شدید در

همه زمینه‌ها، با مسائل و مشکلاتی زیادی مانند آلودگی هوا، ترافیک سنگین، ناهنجاری‌های اجتماعی و غیره دست‌وپنجه نرم می‌کنند. از طرفی قرارگیری شهر تهران پایتخت افزون بر ۲۲۰ ساله کشور بر روی گسل‌های فعال زلزله؛ نگرانی‌ها را در زمینه خطرات طبیعی تهدیدکننده، افزایش داده و بحث جابه‌جایی پایتخت را به مکانی دیگر مطرح می‌سازد. بحث جابه‌جایی پایتخت سیاسی ایران از تهران از زمان جنگ اول جهانی تاکنون چندین بار در مراجع سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری کشور مطرح شده است. مطالعات پایه‌ای انتقال مرکز سیاسی اداری کشور از تهران در سال ۱۳۶۸ آغاز شد. ولی مراجع مسئول در آن زمان «ساماندهی تهران» را عملی‌تر و مناسب‌تر تشخیص دادند، اکنون یک‌بار دیگر زمره انتقال پایتخت هم از سوی بعضی مسئولان و هم از جانب بعضی کارشناسان دوباره مطرح می‌شود که البته با مخالفت‌ها، چالش‌ها و موانع مختلفی دست‌به‌گریبان است؛ بنابراین بحثی که در این تحقیق مطرح و دنبال شد در زمینه شناسایی مهم‌ترین موانع فراروی جابه‌جایی پایتخت در ایران است. در این راستا ۵۵ متغیر اثرگذار شناسایی و در قالب هفت مؤلفه مهم اقتصادی، سیاسی، امنیتی، اجرایی، فرهنگی - اجتماعی، قانونی و طبیعی اکولوژیکی انتخاب شد. پس از جمع‌آوری اطلاعات توصیفی توسط کارشناسان و نخبگان دانشگاهی و تجزیه و تحلیل آن با استفاده از الگوی معادلات ساختاری (تحلیل عاملی تأییدی) مشخص شد که همه مؤلفه‌ها و زیرشاخه‌های آن‌ها با بار عاملی بیش از ۰/۰۳ و مقدار t بیشتر از ۱/۹۶ در ایجاد موانع برای جابه‌جایی پایتخت اثرگذار هستند. در این میان موانع امنیتی با ده گویه بیشترین اثرات مستقیم (۱/۱۴) را داشته است. از میان ده عامل امنیتی، «به وقوع پیوستن نزاع‌های سیاسی بر سر تفویض قدرت و اختیارات و توزیع وزارتخانه‌ها در شهرهای مختلف» بیشترین و «اختلافات سیاسی میان احزاب»، با بار عاملی (۰/۲۸) کمترین اثرگذاری را نشان می‌دهد. در میان ده عامل دفاعی نیز «موقعیت جغرافیایی مناسب پایتخت فعلی از نظر مرکزیت و دسترسی» با نرخ ناسازگاری ۰/۰۱۷ و «وزن نهایی ۰/۰۵۲۴» رتبه اول را در اولویت‌بندی شاخص‌های مربوط به موانع دفاعی به خود اختصاص داده است.

ب- پیشنهادها

با توجه به نتایج تحقیق، نگارندگان برای کنترل و کاهش مسائل فعلی پایتخت و بسترسازی لازم برای جابه‌جایی آن با بررسی و مطالعه ادبیات و تجربیات جهانی در زمینه انتقال پایتخت و نیز بهره‌گیری از نظرت کارشناسان خبره و ذی‌صلاح پیشنهادهایی را ارائه می‌دهد که در زیر بیان شده است:

- بسیاری از مؤلفه‌های تمرکززدایی و طرح‌های توسعه؛ غیربومی و بیگانه با فرهنگ سیاسی و اجتماعی ایران است و حتی بسیاری از آن‌ها، بومی نشده، بنابراین به ناکامی‌های تمرکززدایی و توسعه‌یافتگی منجر شده است؛ بنابراین بومی‌سازی طرح‌ها و تحقیقات و انتخاب الگوی اجرایی متناسب با شرایط و فرهنگ کشور ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

- ساماندهی سیاسی فضا برای تمرکززدایی از تهران.
- اجرای صحیح طرح آمایش سرزمین توسط متخصصان مربوطه
- بهبود وضعیت روستاها، شهرهای کوچک میانی و اشتغال‌زایی متناسب با توانمندی‌های هر منطقه برای جلوگیری از هجوم جمعیت در جست‌وجوی کار به پایتخت.
- ایجاد قوانین جدید و قابل اجرا مربوط به سرمایه (زمین، مسکن، مالیات و ...) در پایتخت.
- مدیریت یکپارچه شهری و روستایی با توسل به مشارکت مردم و نهادهای مردمی.
- پراکنده ساختن وزارتخانه‌ها، ادارات و مراکز غیرضروری در سطح کشور برای جلوگیری از ازدحام جمعیت در تهران. در این راه تقسیم فعالیت‌های پایتخت بین چند شهر و یا انتقال آن به یک مکان جدید و یا به یک شهر دیگری می‌تواند زمینه کاهش جمعیت برای تهران را فراهم آورد و زمینه را برای تعادل‌های منطقه‌ای فراهم کند.
- وضع قانونی برای منع ساخت کارخانه‌ها در پایتخت و کلان‌شهرها تا شعاع ۱۵۰ کیلومتر؛ این قانون که قبلاً در کشور ما تصویب شده ولی عملاً اجرایی نشده است، می‌تواند روند تمرکزگرایی را در پایتخت و دیگر کلان‌شهرها تا حدودی کنترل و کاهش دهد.
- یکی از مسائل عمده‌ای که همچنان گریبان‌گیر طرح‌های توسعه‌ای در کشور است و در این تحقیق نیز اهمیت آن مشخص شد، ضعف امور پژوهشی و تحقیقاتی در سطح کشور است. در این زمینه پیشنهاد می‌شود مراکز علمی و آموزشی مهم کشور با تدوین یک برنامه جامع در خصوص طرح جابه‌جایی پایتخت محققان خود را در جهت ارائه یک الگوی مناسب و کاربردی؛ تشویق و حمایت کنند.
- اختصاص بخشی از بودجه کشور در طول دوره‌های مختلف به فعالیت‌های تمرکز زدا و ایجاد بستر لازم برای اجرای طرح.
- تشکیل یک هیئت اجرایی قوی متشکل از متخصصان رشته‌های مختلف علوم انسانی و طبیعی، معماران، شهر سازان، مجریان طرح‌های بزرگ، شهرداران و کسانی که به هر نحوی می‌توانند تصمیم‌ساز باشند، برای به عهده گرفتن اجرای طرح جابه‌جایی.
- ایجاد و سازمان‌دهی یک نهاد نظارتی مستقل و پاسخگو برای نظارت بر روند انجام طرح.
- اداره شهرها و رفع معضلات آنها؛ به‌ویژه شهرهای بزرگ، بدون مشارکت جدی و فعال مردم ممکن نیست. معنای مشارکت هم فقط پرداخت به‌موقع عوارض و مالیات نیست. مردم باید در تصمیم‌گیری برای تعیین سرنوشت شهرهای خود دخالت داشته باشند. بدین منظور شوراهای شهر و سایر نهادهای صنفی و مردمی باید تقویت شوند و زمینه‌های قانونی دخالت مؤثر آنها در اداره امور شهرها هرچه بیشتر فراهم شود.

فهرست منابع:

الف- منابع فارسی

- ابراهیم‌زاده، عیسی و موسوی، میرنجف و باقری کشکولی، علی (۱۳۹۵). بررسی میزان تأثیرگذاری جابه‌جایی برخی از کارکردهای شهر تهران در ساماندهی وضعیت پایتخت در ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک سال دوازدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵.
- بهرامی، بهشاد (۱۳۹۴). تحریک رشد با انتقال پایتخت، روزنامه دنیای اقتصاد، تاریخ چاپ: ۱۳۹۴/۰۷/۰۴، شماره ۳۵۱۷.
- بهروز، فاطمه (۱۳۸۰). زمینه‌های غالب در جغرافیای انسانی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، تهران.
- ساداتی میانایی، سید ضیاء رمضان و نعمتی کشتلی (۱۳۹۳)؛ «تحلیل مسئله انتقال پایتخت ایران با استفاده از الگوهای چندمعیاره»، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، سال سوم، شماره ششم، صص ۱۰۳-۱۲۵.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۷). جغرافیای سیاسی ایران، انتشارات سمت، چاپ دوم، تهران.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی ایران، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.
- رشنو، نبی‌الله (۱۳۹۳)؛ «ماهیت ژئوپلیتیک عوامل مؤثر بر آمایش سیاسی فضایی در کلان‌شهر تهران»، همایش تمرکززدایی و ساماندهی پایتخت، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- داوود پور، زهره (۱۳۸۸). برای حفظ تعادل تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، وزارت معماری و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری.
- قائد رحمتی، صفر و افشین، بهمن (۱۳۹۳). بررسی مسئله انتقال پایتخت از نظر شاخص‌های شهرنشینی، همایش تمرکززدایی و ساماندهی پایتخت، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- کریمی، صادق و افضلی، مرضیه و افضلی، راضیه (۱۳۸۹)؛ «تحلیل جغرافیایی توزیع فضایی شهرهای پایتختی در ایران با یک‌جانگری زمان، مکان و پدیده»، مجموعه مقالات چهاردهمین کنگره بین‌المللی جغرافیدانان جهان اسلام، زاهدان.
- گیتاشناسی، مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی (۱۳۸۳). اتو اطلس تهران و اطراف.
- محمود زاده، امیر (۱۳۹۳)؛ «بررسی چالش‌ها و فرصت‌های انتقال پایتخت با رویکردی آینده‌پژوهانه»، همایش تمرکززدایی و ساماندهی پایتخت، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- ۱۶- مرکز مطالعات جغرافیایی شهر تهران (۱۳۸۴). اطلس کلان‌شهر تهران، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- معاونت توسعه مدیریت و سرمایه انسانی رئیس‌جمهور، معاونت حقوقی امور مجلس و استان‌ها، امور مجلس و استان‌ها (۱۳۸۹). راهنمای اجرای مصوبه انتقال از تهران (اهداف، الزامات و فرایندها)، مردادماه ۱۳۸۹.
- موسوی، میرنجف و علی باقری کشکولی (۱۳۹۳)؛ «تحلیل جغرافیایی پیامدهای اجتماعی-اقتصادی جابه‌جایی پایتخت در ایران»، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال یازدهم، شماره اول، صص ۱۹۵-۲۲۷.
- میرحیدر، دره (۱۳۸۱). مبانی جغرافیای سیاسی، انتشارات سمت، تهران.

- نویری، نازک و رحیمی، محمد (۱۳۸۸). تحلیلی بر موضوع انتقال پایتخت سیاسی کشور (با بهره‌گیری از منابع سازمان‌دهی)، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، شماره پنجم.

ب - منابع انگلیسی

- Campbell, S. (2003), *The Enduring Importance of National Capital Cities in the Global Era*, Urban and Regional Planning Program, University of Michigan.
- Corey, Kenneth E. (2004), *Relocation of National Capitals: Implication for Korea*. International Symposium on the Capital Relocation. Seoul: Seoul Development Institute.pp
- Dascher, K. (2000), *Are politics and geography related? Evidence from a cross-section of capital cities*. Public Choice, 105.
- Datsou, H. (2004). *Why Relocation of the Capital Functions of Toko is Undesirable*. International Symposium on the Capital Relocation. Seoul: Seoul Development Institute. Schatz, Edward (2003), *When Capital Cities Move: the Political Geography of Nation and State*.
- T aylor, peter (1989), *political geography: world economy, nation – sate, and locality*, new york, longman scinfic & technical u k.
- Wolfel, R. L. (2002). *North to Astana: Nationalistic Motives for the Movement of the Kazakh Capital*. Nationalities Papers, 3(30).